

יהדות - לא נכס דתי

בעקבות המלצות ועדת שנהר, שהוגשו לפני כמעט עשרים שנה, הוקמו תוכניות ייחודיות אחדות להכשרת מורים בתחום מדעי היהדות. תרומתן להעמקת התרבות היהודית בבתי הספר החילוניים מרשימה, אולם משום מה הן נתמכות בעיקר בכספי נדבנים • יעל טומשוב

באוקטובר 1991 הורה שר החינוך זבולון המר ז"ל על הקמת ועדה לבחינת מצבם של לימודי היהדות במערכת החינוך בישראל, בראשות פרופ' עליזה שנהר ובהשתתפות נציגי משרד החינוך ובעיקר אנשי אקדמיה, מחנכים ותיקים ואנשי רוח.

סיבת ההתכנסות הייתה הירידה הניכרת במעמדם של לימודי היהדות, הן בתיכונים החילוניים הן במסגרות אוניברסיטאיות ובמכללות להכשרת מורים. אך דומה שתחושת הדחיפות שהגיעה את המהלך בתחילת שנות התשעים מקורה בהכרה שהמושג המופשט והבעייתי ממיילא "הדות" הולך ומתמסמס במרחב הציבורי. שני תהליכים בעלי חשיבות היסטורית, כפי שמגדיר אותם דו"ח ועדת שנהר, ליוו את עבודת הוועדה: גלי העלייה המסיבית מברית המועצות ומאיתופיה והמשא ומתן לשלום. "האתגרים החינוכיים-תרבותיים שהעמידו השלום וקליטת העלייה בפני החברה הישראלית מרגישים ביתר שאת את הצורך להתמודדות מתמדת עם שאלת הזהות הישראלית והיהודית", גורס הדו"ח. הדחיפות, אם כן, הוכתבה על ידי תחושה של משבר זהות עמוק ומסוכן שהחברה הישראלית עלולה הייתה להיקלע אליו כתוצאה מאפשרות של שינוי רדיקלי בנוף התרבותי של ישראל.

אחת המסקנות העיקריות של דו"ח ועדת שנהר – שהוגש לשר החינוך אמנון רובינשטיין באוגוסט 1994 והתמקד בהשבת החיות להוראת מקצועות ההומניסטיקה, המנחילים לתלמידים את ערכי המוסר וערכי החברה שמתוכה הם צומחים – הייתה שיש להכשיר מאגר מורים להוראת מקצועות היהדות. עתודת מורים איכותית זו תחרות על דגלה את החינוך ליהדות כתרבות לאומית, רבת פנים, פלורליסטית ומשתנה תדיר; דבר שיסייע, בין היתר, להילחם בתופעת החינוך "הקבלני", כלומר מיקור החוץ של מקצועות אלה בחינוך הממלכתי הכללי. מסקנה זו הניחה את התשתית לשינוי תודעתי ותפיסתי בקרב הקהילה הפרגוגית בארץ, והניעה תהליך שרק כיום, כעשרים שנים לאחר פרסום ממצאי ועדת שנהר, מתחיל לצבור תאוצה.

מבט שטחי בפני מערכת החינוך בשני העשורים האחרונים לא יגלה תמורות אדירות שהתחוללו בה. במובנים רבים אף נתקשה, בלשון המעטה, להצביע על הישגים משמעותיים בתחום החינוך בארץ; בעיקר אמורים הדברים במקצועות הומניים כמו לשון עברית, תנ"ך, היסטוריה של עם ישראל וספרות עברית – מקצועות שממשיכים להיות "הבטן הרכה" של בתי הספר. ממה שמתחולל בשטח ניתן להסיק שגם אם החינוך לפלורליזם, לפתיחות ולסובלנות נוכח בתוכנית הלימודים של התלמיד הממוצע בישראל – הרי שהוא

נכשל כישלון חרוץ. חרף כל אלה, דומה שאת בשורת השינוי המהותי במערכת החינוך נושאות מספר תוכניות שאפתניות להכשרת מורים באוניברסיטאות המובילות בארץ. מעניין, אם כן, לבחון את התוכניות הללו – את מטרותיהן, את יישום המטרות בשטח ואת קשריהן עם משרד החינוך, שאמור לתקצב אותן.

מחויבות חברתית עמוקה

הראשונה לייסד תוכנית כבדת משקל להכשרת מורים במדעי היהדות הייתה האוניברסיטה העברית, שגיבשה בסיוע משרד החינוך ובתמיכתה הכספית של קרן אביחי את תוכנית "רביבים" היוקרתית – תוכנית ארבע שנתית אינטנסיבית המיועדת לסטודנטים מצטיינים, ומועברת בשיטה האקדמית-ביקורתית שנהוגה בחוגים העוסקים במדעי היהדות באוניברסיטה העברית. התוכנית מעניקה לתלמידיה תואר בוגר (תואר ראשון) בלימודי היהדות כחוג ראשי ובמקרא כחוג משני; תואר מוסמך (תואר שני) במסלול מחקרי או עיוני באחד מן החוגים הבאים: מקרא, מחשבת ישראל, ספרות עברית, היסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, חינוך יהודי, לשון עברית ותלמוד; וכן תעודת הוראה.

במהלך כל שנות לימודיהם וכאם תלמידי התוכנית לפטור משכר לימוד וכן למלגת קיום תלוית הישגים, המאפשרת לסטודנטים להקדיש את עצמם טוטאלית ללימודיהם. דרישות התוכנית אינן מסתכמות בשמירה על ממוצע ציונים גבוה במעבר משנה לשנה. בתום הלימודים מחויבים הבוגרים ללמד במשך ארבע שנים במערכת החינוך הממלכתית בהיקף של משרה מלאה מקצוע הקשור לתחום שהוכשרו לו בתוכנית.

לדברי פרופ' עוזי רבהון, הראש האקדמי של תוכנית "רביבים", "התוכנית קמה לפני 13 שנה במידה רבה בעקבות המלצות ועדת שנהר. בעקבות המלצות אלה, האוניברסיטה העברית נענתה לאתגר והקימה יחד עם קרן אביחי את התוכנית, שמטרתה להכשיר אנשים צעירים מצטיינים עם מחויבות חברתית חזקה. "יש לנו היום כבר למעלה מ-180 בוגרי 'רביבים' שמלמדים בבתי ספר בארץ", מוסיף פרופ' רבהון, "10% מן המורים לתנ"ך בחטיבה העליונה בחינוך הממלכתי העל יסודי הם בוגרי 'רביבים'. הבוגרים שלנו הם מורים מבוקשים מאוד על ידי מנהלי בתי הספר המפוזרים במקומות שונים בארץ – משרדות בדרום, ירושלים במרכז, מודיעין ורמת גן, בואכה בית הספר 'כדורי' בגליל. יש לנו פרישה מאוד רחבה של בוגרי 'רביבים', אך היא אינה אחידה. יש אזורים שיש בהם ריכוז יותר גבוה, כמו למשל בירושלים, אבל יש היום מספר הולך וגדל של בתי ספר שיש בהם יותר מבוגר אחד,

1 חרדי היהדות בזווית ראייה חילונית מובהקת. תלמידי תוכנית "אופקים" צילום: יורם רשף

2 רף קבלה גבוה ובדיקה קפדנית של החומר האנושי. נועה דולב-ישראלי

3 נקודת מבט פלורליסטית. טל שיבר צילום: יורם רשף

וברגע שיש המסה הקריטית הזאת של בוגרי 'רביבים' ההשפעה חורגת מגבולות הכיתה עצמה. הרבה פעמים הם משמשים בתפקידים מובילים בארגון ובריכוז של לימודי היהדות, כולל פעילויות שמעבר לשעות הלימוד. למשל, מי שהיתה מנחה בתוכנית בוגרת שלנו משמשת כיום מפמ"דית תנ"ך במשרד החינוך ומספר בוגרים משמשים כמדריכים מחוזיים וארציים. נתון מעורר ומעורר פליאה שהתגלה במהלך שיחתנו הוא ששיעור בוגרי 'רביבים' שנשארים לאחר ארבע שנות ההתחייבות במערכת החינוך – מערכת שכידוע אינה מספקת לעובדיה תמריצים גדולים מדי – עומד על 95%: "בוגרי 'רביבים' נשארים במערכת החינוך מעבר לארבע השנים שהם חייבים לתוכנית. רבים מהם לא רק מלמדים את מקצועות היהדות, אלא גם משמשים מחנכים, רכזים של לימודי היהדות, וישנם, כאמור, גם כאלה שמופנים

לתפקידי ניהול במחוזות שבהם הם עובדים או במשרד החינוך ככלל. עם מספר כל כך גדול של בוגרים אין שום ספק שתוכנית 'רביבים' קנתה לה מוניטין שכל מנהל בית ספר מכיר בו. החותמת של 'רביבים' מהווה תעודת כניסה כמעט בטוחה לכל מקום שבו הם ירצו ללמד".

יהדות כתובות

בשנת 2004 הוקמה באוניברסיטת תל-אביב, בשיתוף עם קרן פוזן, תוכנית "אופקים" למצטיינים, המקנה לבוגריה תואר ראשון בפילוסופיה יהודית ותעודת הוראה במחשבת ישראל. "אופקים" עוסקת באופן ביקורתי בשאלות הנוגעות לתרבות היהודית וישראלית, אך ייחודה הוא בזווית הראייה החילונית המובהקת שלה וברגש על לימודי יהדות כתרבות. גם "אופקים" מציבה רף קבלה גבוה למבקשים להתקבל ללימודים. נועה דולביישראל, מרכזת תוכנית "אופקים", מספרת כי "רף הקבלה הרשמי הוא ציון התאמה 640, אבל ניתן משקל רב גם להתרשמות האישית במהלך שלושה שלבי מיון – ראיון אישי, מיון פדגוגי בתנאי סימולציה וועדת קבלה".

תוכנית "אופקים" מציעה לכל תלמידיה פטור משכר הלימוד, ונוסף על כך כל סטודנט מקבל במהלך שמונת חודשי הלימודים מלגת קיום בסך 4000 שקלים לחודש. עם סיום לימודיהם, תלמידי "אופקים" מתחייבים לעסוק בהוראת מחשבת ישראל במשך שלוש שנים לפחות. "אנו מעריכים כי כל בוגר תוכנית, המלמד בכל שנה כחמש כיתות לפחות של 30-40 ילדים, פוגש 150-200 ילדים בכל שנה", מתארת דולביישראל את פרישת בוגרי "אופקים" על פניו בתי הספר הממלכתיים בארץ. "בחישוב כולל הצליחו מורי 'אופקים' להגיע עד היום ללמעלה מ-10,000 תלמידים, ועוד היד נטויה. זה אולי מעט ביחס לכלל תלמידי ישראל, אבל המספרים רק ילכו ויגדלו בכל שנה. ובכלל, אנו סבורים כי בשל איכות המורים האפקט החינוכי המשמעותי רב יותר מכל חישוב סטטיסטי יבש".

עם זאת, על פי הנתונים הקיימים כיום בידי הנהלת "אופקים", רק מעט יותר ממצצית הבוגרים של שלושת המחוזות הראשונים אשר סיימו את התחייבותם לתוכנית הטילו עוגן במערכת החינוך. "הצפייה שלנו", מסבירה דולביישראל, "היא שבעקבות השינויים שערכנו בתהליך המיון, בעתיד יישארו לפחות 70% מן הבוגרים במערכת, אולם את הנתונים הללו נוכל להתחיל לאסוף רק החל מן השנה הבאה".

החומר האנושי

חישובים סטטיסטיים יבשים בטלים בשישים בבואנו לתאר את החומר האנושי שמאכלס את כיתות הלימוד בתוכניות כמו "רביבים" ו"אופקים". את טל שיבר, בוגר מחזור ה' של תוכנית "אופקים" וכיום אחראי למועדון הבוגרים ולמערך הגיוסים של "אופקים", פגשתי ביום האחרון של

נתון מעודד ומעורר פליאה הוא ששיעור בוגרי "רביבים" שנשארים במערכת החינוך – מערכת שכידוע אינה מספקת לעובדיה תמריצים גדולים מדי – עומד על 95%

הסמסטר, בעיצומם של אירועי סוף השנה של התוכנית. שיבר, שנוסף על עבודתו בתוכנית מלמד מזה שנתיים לשון עברית ומחשבת ישראל בתיכון "מור מטרוורוסט" ברעננה (תיכון שהוא עצמו למד בו), הוא התגלמות האידיאל של מורה צעיר ואינטליגנטי, שכישרו המולדים טופחו במסגרת אוניברסיטאית יוקרתית השואפת למצוינות ומחדירה בתלמידיה תחושה של שליחות ושל אליטיזם בריא, אשר מאפשרת למורים צעירים להיכנס בשערי מערכת החינוך בראש מורם: "התוכנית שעברנו הייתה מאוד תובענית, הן מבחינת הלימודים הן מבחינת ההכשרה שלנו. בזמנו זה נראה כמו העמסת יתר, אבל היום אני מגיע לבית הספר בתחושה שאני מביא עמי סטנדרט אחר. אני מורה 'אופקים' הראשון בבית הספר שאני מלמד בו. אני בקי יותר בתחומי עבודה עם אינטרנט, עבודה עם מצגות, ואני הרבה יותר פתוח לשיטות הוראה אחרות, אלטרנטיביות. היתרון של מורה 'אופקים' הוא בשאיפה לדעת עוד, וזה מתבטא בדרך שבה אנחנו בונים את מערך השיעורים, הדרך שבה אנחנו לומדים לבחון נושא מסוים מנקודת מבט פלורליסטית, זהו, מבחינתי, הבסיס של המקצוע. מעבר להנחלת החומר או לימוד לבגרות, אני צריך לשנות לפעמים תפיסה של תלמידים, שיכולה להיות מנותקת לגמרי מהתרבות היהודית; או להפך, תפיסה דתית מאוד, שלא רואה כיצד נושאים שקשורים ל'דת' עולים בקנה אחד עם התרבות היהודית שהיא קודם כול תרבות שמכילה המון ערכים אוניברסליים שנמצאים בכתובים, במקורות היהודיים. כל השיעורים בנויים על התהליך הזה שהילדים עוברים. דווקא חומר הלימוד במחשבת ישראל מאפשר בחלקו להתחיל מנקודת מבט פלורליסטית. מלמדים את זה מבחינה תמטית, רעיונית. בכיתה י' למשל הנושא הוא 'בחרת בחיים' – דילמות מוסריות של חיים ומוות. אנחנו בוחנים איך היהדות תוקפת את התמה הספציפית הזאת, אבל יש גם התייחסות לנצרות ואיך היא, לצורך העניין, מתייחסת להמתת חסד. מבחינתי, אחד הרברים שצריך לחנך אליו הוא ביקורתיות וקריאה ביקורתית, אבל צריך לעשות את זה נכון, להתחיל מהתחלה, לפרוש את המהלך הזה על פני שנה, כדי לחנך את התלמידים לשאול שאלות. לא בטוח שאני אהיה זה שאתן להם את התשובה, אבל אני אפגיש אותם עם השאלה. ואני רוצה לפעמים שיגיעו למסקנות בעצמם. זה לימוד שהיום הוא שונה בנוף החינוכי בארץ".

על הפלורליזם, שהינו אכן פינה בתוכנית "אופקים", עומדת גם דניאלה קויפמן, בוגרת מחזור ב' של התוכנית, שמלמדת החל משנת 2007 בתיכון "ליידי דיוויס" בתל אביב. מעבר לעבודתה כמורה למחשבת ישראל וכמחנכת, קויפמן הינה המרכזת של מקצוע מחשבת ישראל ב"ליידי דיוויס" ואחראית לבתי המדרש המתקיימים אחת לשישה שבועות בבית ספרה. "אין ספק שההכשרה

המעשית שקיבלתי בתוכנית 'אופקים' סיפקה לי ביטחון רב יותר והעניקה לי יכולת התמודדות יעילה יותר עם מצבים מסוימים. הפער המשמעותי בעיניי בין מורים צעירים שהם בוגרי 'אופקים' לבין מורים שמגיעים מכל מסגרת הכשרה אחרת דווקא מגיע מן התחום המקצועי-ערכי והשקפת העולם הייחודית של התוכנית. אחת ממטרות התוכנית הייתה להבהיר את הרעיון שאין 'הרות' אחת חד משמעית, אלא מדובר למעשה ב'הריוות' רבות, החל מהזרמים השונים בה וכלה בעמדות, בדעות, במחלוקות הרעיוניות והפילוסופיות בתוך היהדות עצמה. כלומר, על כל שאלה שנשאל בנוגע ליהדות, נמצא מגוון דעות שונות ואף מנוגדות. יחד עם זאת, לפי תפיסתם של חז"ל כל דעה ראויה להיאמר, להישמע ולהילמד, גם אם אין עליה הסכמה גורפת. כשאני מלמדת אני מתמקדת בשני דברים: פיתוח חשיבה עצמאית וביקורתית, וקבלת דעתו של האחר מתוך כבוד הדדי.

"חשוב לי שתלמידי יבינו שאינך חייב להיות אדם מאמין ושומר מצוות כדי להיות יהודי", ממשיכה קויפמן, "ואינך פחות יהודי מאחרים אם הנך חילוני. לימודי יהדות אינם נכס דתי ואינם דנים אך ורק בדת ובהלכה. דווקא אנו, כחילונים, יכולים להתחבר לנושאים כה מרתקים ומעניינים בעולמה של היהדות, כשיוצאים מנקודת מבט חילונית ביקורתית שחוקרת את הטקסטים ואינה מחויבת אליהם".

מהתנ"ך ועד לאהוד בנאי

תוכנית נוספת העוסקת בהכשרת מורים בתחום מדעי היהדות היא תוכנית "בארי" הפועלת במכון שלום הרטמן הירושלמי. מכון הרטמן החל לעסוק בהכשרת מורים למקצועות היהדות בעקבות דו"ח ועדת שנהר כבר בשנת 1994, אבל תוכנית "בארי" הוקמה רק ב-2005, בתמיכת כמה קרנות פילנתרופיות. התוכנית מאפשרת למאות מחנכים – מורים ומנהלים – ליצור את מה שאנשי המכון מכנים "תשתית הוליסטית" רחבה של ארון הספרים היהודי, ולהפגיש מאות אלפי תלמידים ברחבי הארץ עם זהותם היהודית במתכונת פתוחה, דמוקרטית וביקורתית.

תוכנית "בארי" לא מיועדת לסטודנטים שעבודתם העתידית במערכת החינוך הממלכתית לוטה בערפל, אלא למורים שכבר נמצאים במערכת החינוך ומבקשים להעשיר את הידע שלהם בתחום מדעי היהדות או למחנכים המעוניינים לערוך הסבה מקצועית ולשנות תחום דעת. התוכנית הנפרשת על פני שנתיים כוללת כ-450 שעות למידה. מבחינת היקפה היא כמעט מקבילה לתואר ראשון, בעוד הדרישה הבסיסית של משרד החינוך להרחבת הסמכה בתחום זה עומדת על 180 שעות בלבד. נכון להיום, תוכנית "בארי" קשורה ב-120 בתי ספר על יסודיים הפזורים בכל רחבי הארץ; היא פועלת בשיתוף מלא עם משרד החינוך

מגיע עם מטען ענק של סגירות, שוביניזם, עם ביטול של זרמים אחרים – בנקודה הזאת צריך לעבוד על פתיחת המחשבה. אני לא אומר מה צריכה להיות התוצאה, אבל לפחות אנחנו רוצים שתהיה הקשבה”.

עוקבים ומעריכים

כיצד נראים הדברים בשטח? כיצד ההכשרה התיאורטית והמעשית שמעניקות תוכניות אלה לסטודנטים ולמורים מיתרגמת בסופו של דבר להישגים ממשיים בלימוד מקצועות רחב כמו מחשבת ישראל ותרבות ישראל ומורשתו? פרופ' עוזי רבהון מספר כי אנשי “רביבים” יודעים בכל רגע נתון – במהלך ארבע שנות ההתחייבות וגם לאחריהן – היכן בוגריהם מלמדים, מה הם מלמדים ואילו תפקידים הם ממלאים. “מדי כמה שנים אנו עורכים מחקר הערכה שבדרך מה הייתה ההשפעה של בוגרי ‘רביבים’ על מערכת החינוך הישראלית בתחום מדעי היהדות. אנו בודקים באיזו מידה גדל מספר הנרשמים ללימודי היהדות בכתי הספר שבהם מלמדים הבוגרים שלנו, ומראיינים מנהלים כדי לשמוע מהם כיצד הם רואים את השתלבותם של בוגרי ‘רביבים’ בכתי הספר שלהם”.

בתוכנית “אופקים” עוקבים אחר הבוגרים במשך שלוש שנות ההתחייבות במסגרת הדיווחים השוטפים לתורמים. ישנו מעקב אחר

4

דיאלוגים עם היהדות.
תלמידי ביה״ס ״ליידי דיוויס״
לוחדים בחכון הרטמן במסגרת
תוכנית ״בארי״
צילום: עמית אלון

בנאי. אפילו היו פה מספר שיעורים שאהוד בנאי העביר במסגרת בית הספר להוראת תרבות ישראל”.

על האתגרים הניצבים בפני התוכנית אומר רני יגר, מנהל בית הספר להוראת תרבות ישראל במכון הרטמן: “לעומת הזמן שבו התחלנו לעבוד, כיום ניכר שיש צמא ללימוד מדעי היהדות. אחד האתגרים הגדולים שלנו זה להעביר את היהדות שמתמודדת עם האתגר הדמוקרטי, ששואלת על לא יהודים במדינה יהודית. הרי ארגונים שמוכרים יהדות – במירכאות וללא מירכאות – יש הרבה. ואגב, חלקם עומדים על הגדרות של בתי הספר ומנסים לתפוס תלמידים – וגם מצליחים בכך. אנחנו לא מחפשים להחזיר את התלמידים האלה בתשובה. המטרה שלנו היא להפוך את התלמידים לבעלי בית בתרבות היהודית, לאנשים שמנהלים דיאלוגים עם היהדות, אבל גם מביאים את עצמם ואת הבית שלהם אל תוך השיחה עם המסורת. זה לחלוטין לא מובן מאליו שזאת היהדות שאנו מצליחים להטמיע בכל בית ספר – יהדות שמכבדת זרמים שונים. כי יש פה גם דברים סותרים. למשל, האם פלורליזם פירושו גם לכבד עמדות יהודיות שאינן פלורליסטיות? מה המקום שלנו בתור מחנכים מול ילדים שמביאים מהבית עמדה מאוד נוקשה של יהדות? אסור לנו בשום אופן ללגלג על הבית או לצחוק עליו, אך אם הילד

ועם גופים מוניציפליים ומחוזיים כמו עיריות חיפה, מודיעין, באר שבע, נצרת עילית ואור עקיבא; מעניקה הרחבת הסמכה מטעם משרד החינוך; מפעילה אגף האחראי לפיתוח חומרי לימוד וספרי לימוד; מתחזקת אתר אינטרנט שפותח בשיתוף המרכז לטכנולוגיה חינוכית ומפעילה צוות של 25 מנחים המעניקים המשך תמיכה וסיוע למורים בבתי הספר בהטמעת תוכנית הלימודים.

אך עיקר העבודה של “בארי” הוא הכשרת מורים במקצוע תרבות ישראל ומורשתו, מקצוע חדש יחסית – מעין גלגול הטרונגי של תחום הדעת מחשבת ישראל – שהוכנס באופן פורמלי רק לפני שלוש שנים למערכת החינוך, כמקצוע חובה לכל תלמידי בתי הספר הממלכתיים בישראל בכיתות ה־ט’. את השאלה מה נכלל תחת הכותרת המעט משונה הזאת הפניתי אל דני אלעזר, סגן נשיא מכון הרטמן ומנהל תוכנית “בארי”: “אנחנו מסתכלים על מקצוע ‘תרבות ישראל ומורשתו’ כמכלול טקסטים מהתרבות היהודית מכל התקופות, החל מהתנ”ך, עבוד במשנה, בגמרא ובפילוסופיה היהודית וכלה בשירה העברית המודרנית. הרעיון הוא ללמוד ערכים יהודיים על בסיס עבודה עם כל הטקסטים האלה בתקופות השונות ולהתייחס לזה כאל משהו שחי וקיים וממשיך להיווצר. מבחינתי, חלק מתרבות ישראל ומורשתו זה למשל שירים של אהוד

5

יעל נכון- הראל: "תפקידן של קרנות פילנתרופיות זה להוסיף את הקצפת לתכניות ההכשרה ולא לספק את הדברים הבסיסיים"

למעשה הייתה זו הפעם הראשונה שפתחנו מחזור שלא נתמך על ידי הקרן. משמעות הדבר היא שהאוניברסיטה העברית לוקחת על עצמה את החיפוש של מקורות כספיים חלופיים מתורמים ומקרנות שיוכלו לתמוך ב'רביבים'. כמובן שהדבר הזה יוצר עול על האוניברסיטה. אנו חושבים שהיות שמדובר בתהליך שהוא תוצאה של ועדה שהקים משרד החינוך, והיות שמדובר בחינוך של הנוער בחברה הישראלית, היה נכון שגם משרד החינוך יתמוך בתוכנית". לשאלתי מדוע תוכניות כמו "רביבים" לא זוכות לתמיכה של גופים ממשלתיים ענה רבהון: "זו שאלה שאין לי תשובה עליה. יכול להיות שצריך להפנות אותה למשרד החינוך". "לעניות דעתי ולצדדי הרב", טוענת נועה דולביישראל בהקשר הזה, "תחום החינוך עדיין לא נמצא בראש סדר העדיפויות הממלכתי, ולבטח לא בתחום הלימודים ההומניים. אין לי ספק כי במציאות אידיאלית תוכניות כגון 'אופקים' ראויות לתמיכה ממשלתית משמעותית יותר".

אין קו מנחה, אין אסטרטגיה

תוכנית "אופקים" ממומנת כולה על ידי קרן פוזן, שהוקמה על ידי הפילנתרופ היהודי פליקס פוזן על מנת לקדם את רעיון היהדות כתורת בישראל ובתפוצות ולהעניק נגישות מלאה לתרבות זאת במרחב החילוני. בעבר השקיעה הקרן כספים בהקמת מכללת "עלמא", הייתה שותפה להקמת תוכנית "מנדל" למנהיגות באוניברסיטה העברית וכיום עובדת הקרן בין היתר בצורה אינטנסיבית עם חיל החינוך בצה"ל. "הקרן מאמינה שחינוך בבתי הספר מגילאי יסודי, חטיבות ביניים וכן הלאה, הוא המקום הכי חשוב לחשוף בו את הילדים ליהדות שלהם", אומרת יעל נכון-הראל, מנהלת קרן פוזן ישראל.

זוכה לו מאז שהפך "תרבות ישראל ומורשתו" למקצוע חובה לכלל בתי הספר הממלכתיים בארץ לפני כשלוש שנים, תוכניות אלה קיימות אך ורק בזכות תמיכתם הפיננסית של גופים פילנתרופיים שונים.

"רוב תוכנית 'בארי' ממומנת מפילנתרופיה", אומר דני אלעזר. "מאז שהוקם מקצוע 'תרבות ישראל ומורשתו' במשרד החינוך אנו שומעים שיש גב תקציבי מסוים – גם במלגות ובשכר לימוד למורים שבאים ללמוד כאן, גם במימון שעות שבועיות בתוך בתי הספר וגם במימון מסוים של התוכנית דרך מיזמים משותפים. מבחינתנו הקשר עם משרד החינוך הוא גם עניין אידיאולוגי – אנו גוף ממלכתי, שעבר בשיתוף פעולה מלא עם משרד החינוך לאורך כל הדרך ומאז שהוקם 'תרבות ישראל ומורשתו' הקשר הזה נעשה הרבה יותר הדוק. אבל רוב המימון של תוכנית 'בארי' מגיע עדיין מפילנתרופיה".

התוכניות למצטיינים באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת ת"א, שעוברות גם הן באופן צמוד עם משרד החינוך, משום מה אינן זוכות לתמיכה מגופים ממשלתיים. זאת למרות שתוכניות אלה מעניקות לתלמידים מצטיינים שנבחרו בקפידה פטור משכר לימוד ומלגות מחיה, בונת מערך עשיר ומגוון של לימודים פרונטליים לצד פעילויות חוץ רבות והכשרה מעשית בשטח, ובחשבון אחרון מכשירות את האליטה הפרגוגית בתחום הלימודים ההומניים בישראל.

התומכת הבלעדית כמעט של תוכנית "רביבים" מראשיתה הייתה קרן אבייחי. קרן זו מוגבלת בזמן ומשאביה הולכים ומתכלים. לשאלתי האם ישנן עתודות שמבטיחות את המשך קיום התוכנית, משיב פרופ' עוזי רבהון: "בשנים האחרונות התמיכה של אבייחי ב'רביבים' הלכה והצטמצמה, והשנה

הבוגרים גם לאחר שלוש שנות ההתחייבות, שמספק נתונים לגבי המשך העסקתם, הישגיהם בתחום ההוראה והתפקידים השונים שהם ממלאים בבתי הספר, מעבר ללימודי מחשבת ישראל.

דני יגר מתוכנית "בארי" טוען כי "כל נושא ההערכה בחינוך זה דבר מאוד מסובך. לנו יש מערכת הערכה חיצונית לתוכנית כבר שנים. הם מעבירים אלפי שאלונים בשטח, אצל תלמידים ואצל המורים. אחד הדברים המדהימים בדיווח של המורים על עצמם הוא שמדובר באנשים מבוגרים שמגיעים לפה וברובם המכריע הם מתארים תהליך דרמטי של התפתחות הוזהות שלהם. בוגרים של התוכנית אומרים: 'אני רואה את עצמי אחרת – קודם כול כאדם, לפני שאני מחנך'. בעיניי זה הישג עצום, כי אחד הדברים שמפחידים אותי תמיד אצל מחנכים הוא שהם רצים אל התלמידים עוד לפני שהם עברו את התהליך בעצמם.

"ההערכה החיצונית שאנו עושים", מוסיף יגר, "בוחנת את שינויי הוזהות של התלמידים מתחילת השנה ועד סוף השנה. למשל, חשוב לנו לבחון אם התלמידים הלומדים אצל המורים שאנו מכשירים מסתכלים אחרי הלמידה על היהדות לא רק במובן של שמירת כשרות או הליכה לבית כנסת, אלא על יהדות במובן רחב יותר, במובן ערכי ותרבותי שאנו לא רוצים למצות בסמלים ובריטואלים. בגדול, ההערכה שלנו מצביעה במשך שנים על המגמה הזאת, אך עדיין זה דבר שקשה מאוד למדוד אותו בשטח".

אין ספק שבוגרי תוכניות כמו "אופקים" ו"רביבים" וכן מורים שהוכשרו במסגרת תוכנית "בארי" מפיחים רוח חדשה במערכת החינוך בכלל ובהוראת מקצועות היהדות בפרט, אולם מספרם עדיין זעום ביחס לכלל המורים ופרישתם בכל חלקי הארץ רחוקה מלהיות שוויונית ואחידה. רובם המכריע של בוגרי "אופקים", למשל, פועל באזור המרכז (אף על פי שיש מורים שעוברים גם ב"ריאלי" בחיפה, באשקלון וב"מעלה שחרות" שבקיבוץ יטבתה). "אנו מנסים להרחיב את פרישת המורים שלנו לתחומי הפריפריה", אומרת נועה דולביישראל, "אולם מטבע הדברים, בשל מיקום האוניברסיטה בתל אביב, רוב התלמידים מגיעים ממרכז הארץ, ושם הם גם רוצים לעבוד לאחר מכן".

בחסות הפילנתרופיה

כשבוחנים את הגורמים המבטיחים את קיומן של התוכניות נחשפת עובדה מעניינת נוספת, שאינה עולה בקנה אחד עם העניין החולך וגובר שמגלה משרד החינוך בהעצמת הוזהות היהודית בקרב הנוער הישראלי ובהוראת מקצועות היהדות מאז פרסום ממצאי דו"ח שנהד ועד ימינו. להוציא תקצוב משרד החינוך שתוכנית "בארי"

"תוכנית 'אופקים', שהוקמה בשיתוף עם צילה מירון-אילן, מפמ"רית מחשבת ישראל במשרד החינוך, קמה למעשה כדי לממש את החזון של הקרן – שמרעי היהדות לא יישארו מקצוע דיסציפלינרי שמלמדים בבתי הספר בלבד, כי אם יהפכו להיות סוג של משקפיים שחוקרים דרכם את כל האספקטים הנוספים של החיים. החינוך לזה מתחיל באופקים, שמכשירה אנשים שגאים להיות מורים, כי משקיעים בהם. ולא מדובר רק בהשקעה כספית."

האם את מרגישה שבמקרים מסוימים הקרן תומכת בדברים שמשרד החינוך היה אמור לתמוך בהם?

"אני חושבת שכן", משיבה נכון-הראל. "אני חושבת שהחלוקה שיש לנו בתוכניות מיוחדות להכשרת מורים שאנו מפעילים בסמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת חיפה בתחום 'תרבות ישראל ומורשתו' לתואר שני הרבה יותר חכמה; משרד החינוך מממן את שכר הלימוד, האוניברסיטאות מממנות את רוב הקורסים והקרנות מוסיפות את הקצפת. באופן כללי אני חושבת שתפקידן של קרנות פילנתרופיות זה להוסיף את הקצפת הזאת ולא את הדברים הבסיסיים."

כיצד היית מעריבה את ההתקדמות שחלה בתחום לימודי היהדות מאז ועדת שנהר, שנתנה את הדחיפה להקמת תוכניות יוקרתיות אלה?

"אני חושבת שמאז ועדת שנהר נעשו מאמצים כנים של כל שרי החינוך לתגבר את לימודי היהדות. מה שחסר, לדעתי, הוא המשכיות ואסטרטגיה אמיתית. בשנים האחרונות כל תחום תרבות ישראל ולימודי היהדות כל הזמן משתנה. כל קרנציה מתחלפים חומרי הלימוד. לימודי 'תרבות ישראל

ומורשתו', למשל, זה סוג כזה של שעטנו – קצת פרקי, קצת ציונות, קצת הרצל. אני יכולה להבין למה יש קושי בהחלטה אילו דברים ייכנסו ואילו לא, אבל זה ברור שאין החלטה אסטרטגית אמיתית לבנות את המקצוע הזה. בסופו של דבר המטרה היא לבנות סילבוס ותוכנית לימודים ששרי החינוך הבאים יהיו מחויבים להם ולא ישנו אותם כל הזמן. עד היום כל אחד שינה בהתאם למה שהוא חשב ולכן התוכניות לא הספיקו להיטמע כראוי: אין להן המשכיות, אין להן קו מנחה, אין להן אסטרטגיה."

משרד החינוך הוא האמון, כמובן, על ענייני אסטרטגיה, והוא זה שאמור לשרטט את קווי מתארם של מקצועות היהדות, בכלל זה תרבות ישראל ומורשתו. בהקשר זה, מתבקש לשאול בעקבות מה נוצר מקצוע זה, ובעיקר – לשם מה? "תרבות ישראל ומורשתו", מספר גורם בכיר במשרד החינוך, שביקש להישאר בעילום שם, "זה מקצוע שבצעם אמור להיות מכיתות ד' עד ט', אבל בפועל, כרגע, הוא ממומש מכיתות ה' עד ח'. זהו תחום יותר אקלקטי, הכולל קצת יהדות, קצת היסטוריה, קצת ספרות עברית – משוהו אקלקטי שאמור להיות כביכול רחב יותר". האם המקצוע נועד לשמש בסיס ללימוד מקצועות יהדות אחרים כמגמות מוגברות בתיכון?

"נכון להיום 'תרבות ישראל ומורשתו' לא נלמד בכיתה ט', וכשהמקצוע נלמד רק עד כיתה ח' ההיעדר הזה של השנה קוטע את הרצף, ולכן 'תרבות ישראל ומורשתו' גם מתקשה לשמש בסיס למקצועות יהדות אחרים, כמו תלמוד, תנ"ך ומחשבת ישראל, שאותם מתחילים ללמוד כמגמות בכיתה י'. גם המקצוע עצמו חדש מדי – בסך הכול הוא קיים שלוש

שנים – וקשה לבחון זאת. ובכל מקרה, לא זאת הייתה המטרה שלשמה המקצוע הוכנס למערכת החינוך."

מזן הנתונים שבידינו עולה שמוסדות המשקיעים בהכשרת מורים להוראת תרבות ישראל ומורשתו זוכים כיום לגב תקציבי ממשרד החינוך, ואילו מוסדות אחרים, שמתמקדים בתנ"ך, בתושב"ע, במחשבת ישראל ובתחומי דעת אחרים במדעי היהדות, נאלצים לשים את מוטתם בתמיכתם של תורמים פרטיים. האם ניתן לדבר בהקשר זה על אסטרטגיה לטווח ארוך, כשהמיון למינוף הקורפוס של לימודי ההומניסטיקה ומדעי היהדות בחינוך הממלכתי הכללי איננו שוויוני?

"התקציב של משרד החינוך הוא תקציב מוגבל", מוסר הגורם. "אין ספק שיש דברים שמאוד חשובים למשרד ושם הוא משקיע הון גדול. אין פירוש הדבר שמקצוע אחד חשוב מאחר, אבל ישנם מקצועות בחירה ומקצועות חובה. חוץ מתנ"ך, כל מקצועות היהדות האחרים הם מקצועות בחירה. גם אם התלמיד לא יבחר במקצועות האלה, הוא עדיין יקבל תעודת בגרות. אבל מבחינת משרד החינוך התמיכה בפיתוח מקצועות היהדות באמת מוגבלת."

ואף על פי כן, לגבי המשך הדרך מגלה יעל נכון-הראל מקרן פוזן אופטימיות זהירה: "למרות שמה שחסר במיוחד הוא רצף חינוכי וזהותי שכל תלמיד יוכל רק להרוויח ממנו, אני יכולה להגיד לך שאנחנו בדילוג עמוק ומשמעותי עם שר החינוך החדש ואנחנו מאמינים שהוא יחולל שינוי משמעותי בתחום של הכשרת מורים בחינוך יהודי. אני מקווה שהשינוי יבוא, כי אני מאמינה שהלב של שר החינוך נמצא במקום הנכון." □

תגובת משרד החינוך:

המקצוע "תרבות ישראל ומורשתו" הינו מקצוע חדש וכזה לא הייתה לו תשתית של הכשרת מורים והיה צורך לקדם תשתית שכזו. יצוין כי מקצועות היהדות (תושב"ע, תלמוד, היסטוריה, מחשבת ישראל, תנ"ך וספרות עברית) הינם מקצועות ותיקים וכאלה יש להם תשתית הכשרה רגילה של תואר ראשון במכללות או תעודת הוראה באוניברסיטאות כמו לכל שאר המקצועות במערכת החינוך. עוד יודגש כי כאשר מוזהה חוסר במורים במקצועות שונים, מינהל עובדי הוראה פועל בדרכים רבות ומגוונות לטפל בכך. אשר לתוכנית "בארי", אכן המשרד תומך בתוכנית זו בהיקף של 2 מיליון ש"ח בהתאמה ובשיתוף פעולה מלא יחד עם מכון שלום הרטמן. □

